

Hegedüs Béla

Szakmai zárójelentés

az F 60529-es számú pályázathoz

Kalmár György (1726–?) filológus, nyelvtudós, költő munkásságának megismerése iránt Európa szerte valós igény tapasztalható az utóbbi időkben. Ezért is tartottam fontosnak, hogy pályázatomban Kalmár főműveinek interneten elérhető, xml-alapú kiadása mellett, 1. kismonográfiát írjak róla, 2. összegyűjtssem a korábban kisebb jelentőségűnek minősített munkáit, 3. azok szövegét is átírom, 4. nyelvelméletéről hosszabb tanulmányt írjak. A szövegek átírására az immár világszabvánnyá vált, a kritikai szövegek digitális rögzítésére leginkább alkalmas TEI (Text Encoding Initiative: www.tei-c.org) ajánlását választottam.

Az jövőben is folyamatosan frissített, új szövegekkel feltöltött internetes oldalon (www.xviii.tti.mta.hu/kgyom) az európai és magyar tudomány- és irodalomtörténeti kutatások rendelkezésére áll egy olyan szövegkorpusz, amelynek megismerése – pénzügyi és földrajzi okok miatt – eddig egyben nem volt lehetséges. Kalmár György életműve most kezd összerendeződni.

A pályázati évek során több konferencián s tudományos publikációban ismertettem Kalmár-kutatásaim legújabb eredményeit.

A pályázat nyújtotta támogatás segítségével Skócia, Anglia, Hollandia, Svájc és Németország könyvtáraiban, levéltáraiban 24, eddig ismeretlen Kalmár-levélre, s egy, eddig ismeretlen Kalmár-nyomtatványra bukkantam. Sok helyen számtalan további, vele kapcsolatos írásos emléket (pl. dedikált könyveket) sikerült feltárnom. A feltárt dokumentumok és az eddig is ismert könyvek átírását folyamatosan végzem, de a kutatás számára legfontosabbakkal már elkészültem.

Hangsúlyoznám, hogy a korabeli Európa szinte minden jelentősebb könyvtárában megfor-

dult Kalmár levelezését az OTKA-támogatás hiányában lehetetlen lett volna akár csak ilyen szinten is összegyűjteni.

Szakmai eredmények

Meggyőződésem, hogy Kalmár munkáinak hatását mindeddig jelentősen alábecsültük. A 19. században megszülető és máig ható magyar irodalomtörténeti kánon meglehetősen leértékelte helyet jelölt ki Kalmár és művei számára, holott a nyelv- és versújítás korát élő kortársak számára már csak hexameterének nagy száma miatt is megkerülhetetlen viszonyítási ponttá vált, a világnyelv-tervezetének nyelvelméletét értelmező és méltató külföldi befogadástörténetet nem is említjük. Kritikatörténetünk első, nyomtatásban is nyomon követhető vitája szintén Kalmár versével kapcsolatos. Monográfiámban bebizonyítottam, hogy a Valóságos Magyar ABC, vagy ahogyan maga megadja annak latin címét: a Thesaurus Hungaricus episztemológiai és azzal szorosan összefüggő nyelvelméleti háttérét feltáró elemzése – figyelembe véve a világnyelv-tervezet szövegváltozatait – irodalomelméleti szempontból is tanulságos.

Magyarországon Kazinczy Ferenc jellemzése óta az irodalomtörténet is csak a különcöt, csodabogarat látta Kalmárban. Ez az egyik oka annak, hogy könyvemnek az „igazi” főszereplője Kalmár György személye lett, s kevésbé a művei. Az a világ, amelyet Kalmár életműve magában hord, a mai olvasó számára nehezen befogadható, szépirodalomként nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhető. Egy olyan hagyomány része, amely távol került tőlünk; de amelynek alapos feltárása, megértése, sőt egyáltalán a figyelembevétele egy újabb értelmezési kísérlet alapját jelentheti. A romantika és szépirodalom előtti világban az írásművek jelentős hányada a szerzői szándék szerint a szerzőt körülvevő valóság leírására tett kísérletként született meg. Mivel a szerző maga ugyancsak része ennek a világ, így a legjobbak esetében komoly filozófiai vagy teológiai alapú ismeretelméleti problémák merülnek fel a leírhatósággal kapcsolatban. Ha a romantika előtti írásművek esetében nem vesszük figyelembe a szerzői szándékot vagy akár magát a szerző személyét, éppen hogy az adott elsődleges kontextussal szemben bizonyítjuk elméleti igénytelenségünket. Kalmár György személye és műve tipikus példa az elmondottakra. Könyvemben utat kívántam nyitni ehhez a világhoz Kalmár személyén és az ő általa megta-

pasztalt világ leírásán keresztül, így az tulajdonképpen a közzétett Kalmár-művek olvasásához írt „segédeszközként” is felfogható.

Monográfiámban ennek bizonyítása mellett rendezem az OTKA-támogatás segítségével feltárt forrásokat, s próbálom Kalmár életének eddig nem ismert epizódjait rekonstruálni.

A Kalmár György-bibliográfia folyamatosan frissül, s már jelenleg is elérhető a projekt honlapján. A bibliográfia háttértárolója a kutatók számára kifejlesztett, ingyenesen elérhető Zotero (www.zotero.org) bibliográfiai szoftver.

Elkészült a Valóságos Magyar ABC, a Post Scriptum és a Mária Terézia-ének TEI-szabvány szerinti átírása (kb. 6000 hexameter), ezek feltöltése a honlapra folyamatos (az xml-fájlok készen vannak, a megjelenítő keretrendszer is működik).

Megkezdtem Kalmár György további verseinek átírását, de mivel újra és újra bukkannak elő Kalmár kéziratok, ezért nem állítom, hogy az összes vers átírásával kész lennék.

Kalmár három nyelven publikált világnyelv-tervezeteinek bevezető, nyelvelméleti részének és az „Obfensae Inlegitimae...” című röpiratának átírása elkészült. Legfontosabb munkái így a honlapon elérhetővé váltak.

Az önmagát filológusként és teológusként meghatározó Kalmár két főműve, ti. a világnyelvtervezet és a Valóságos magyar ABC mellett ritkán ejtünk szót kisebb jelentőségűnek tartott műveiről, holott azok behatóbb ismerete a főművek értelmezése szempontjából kívánatos lenne. Az eddig ismertek mellett újabbak, vagy már ismertek autográf kéziratok is előkerültek, hála az OTKA támogatásának.

A levelek közlésével, átírásával lemaradásban vagyok, de ennek oka tulajdonképpen örömteli: a várakozáson felül bukkantak fel újabb és újabb levelek, bennük eddig ismert verseinek újabb szövegváltozatával vagy éppen eddig ismeretlen versekkel.

Kalmár György nyelvelméletéről a pályázati időszak alatt több tanulmányt írtam, s ezekben feltártam annak összefüggéseit poétikájával és teológiai nézeteivel, elhelyezem azt a 18. század közepének magyar és európai nyelvfilozófiai kontextusában. Ezek a tanulmányok a Kalmár nyelvelméletét taglaló – készülő – monográfiámnak fejezetei lesznek. Eredetileg azt terveztem, hogy a témáról hosszabb tanulmányt írok, de időközben egyértelművé vált, hogy annak feldol-

gozása monográfia-terjedelmű lesz, s nem kizárt, hogy először idegen nyelven fog megjelenni.

TEI

A pályázatom talán legfőbb eredménye, hogy a teljesített célkitűzésekkel sikerült bizonyítanom, hogy ingyenesen használható, nyílt forráskódú szoftverekkel is lehetséges tudományos eredményeket elérni. Mint ahogy azt a pályázatomban vállaltam, a feltárt szövegeket a TEI-szabvány szerint írtam át xml-formátumba, s a munka során csak nyílt forrású programokkal dolgoztam.

A Text Encoding Initiative (www.tei-c.org) xml-alapú szabványa lehetővé teszi az irodalomtörténeti és nyelvészeti szempontból figyelmet érdemlő szövegek strukturált le- és átírását. A TEI-t három tudományos társaság: az Association for Computers and the Humanities, az Association for Computational Linguistics és az Association for Literary and Linguistic Computing alapította 1987-ben. 2000-ben a TEI konzorciummá alakult, melynek legfontosabb résztvevői a University of Bergen, a Brown University, az Oxford University és a University of Virginia. A már csaknem két évtizede fejlesztett szabvány bárki számára szabadon letölthető és felhasználható, ill. testre szabható. A TEI-szabványt jelenleg igen neves kutatóhelyek és szövegkiadó projektek használják világszerte, mint pl. az American Verse Project, a British National Corpus, a Cambridge University Press, The Canterbury Tales Project, az Oxford Text Archive stb (forrás és további példák: www.tei-c.org/Applications/index-az.html).

Magyarországon a kritikai szövegkiadások TEI-szabvánnyal történő kódolására az első kísérletek munkahelyemen, az MTA Irodalomtudományi Intézetének XVIII. századi Osztályán történtek. Kísérleteink egy olyan komplex, a magyar kritikai szövegkiadások igényeinek is megfelelő TEI-alapú dtd (document type definition) kifejlesztésére irányultak, amelynek felhasználásával egyrészt egy újraértelmezett szövegmodell leírását tennénk lehetővé, másrészt kimenetként egyidejűleg kapnánk az on-line megjeleníthető kritikai szövegváltozatot, illetve az azonnal nyomtatható/nyomdába küldhető tördelt, papír alapú változatot. Fejlesztéseinkkel párhuzamosan 2003 szeptembere óta az ELTE BTK Bölcsészeti Informatika Önálló Programján oktattam az xml és TEI alapú szövegkiadások elméletét és gyakorlatát, s arról a Páz-

mány Péter Katolikus Egyetemen meghívott előadóként is előadást tarthattam.

A pályázati időszak során elkészültem a digitális kritikai kiadás alapjául szolgáló struktúra-leíró-szabvánnyal. A Text Encoding Initiative ajánlása alapján készült fájl formátuma dtd-lelt, ennek oka, hogy a TEI éppen 2006-ban véglegesítette ajánlásának 5. kiadását, s a dtd-fájl, egyszerűsége miatt, inkább megfelelt annak a követelménynek, hogy akár időközben is változtatható legyen.

A jelenlegi megjelenítő rendszer elkészítését sok kísérlet, kutatás, tapasztalatgyűjtés előzte meg. A dolog újdonsága és a terület hihetetlen gyors fejlődése miatt előfordult, hogy az informatikai fejlesztésekkel néha zsákutcába futottunk. Bár az is természetes, hogy ezek nélkül a mostani rendszer sem lenne működőképes.

Mint már hangsúlyoztam, mindig arra törekedtem, hogy a rendelkezésre álló források valóban a kutatást segítsék, s ne a nemzetközi nagyvállalatokat. Egyáltalán nem gondolom, hogy ez pl. a nehéz gazdasági helyzet, ill. a tudományos kutatások Magyarországon kiugró mértékű alulfinanszírozottsága miatt követendő. Mindettől függetlenül nem tartom elfogadhatónak, hogy – a nemzetközi példák ellenére – a bölcsészeti kutatások támogatása során még mindig jelentős összegek kerülnek a humán kutatók számára egyébként teljesen használhatatlan irodai szoftverek és gyenge operációs rendszerek államilag is többszörösen védett gyártóinak zsebébe.¹

A szövegek átírása során csak szabadon használható szabványokat és szoftvereket használok, s mivel on-line kiadásról van szó, a megjelenítést lehetővé tevő programok megírásának költségein túl kiadási költségek sem merülnek fel. S mivel államilag finanszírozott, támogatott kutatásról volt és van szó, morálisan és gazdaságilag elképzelhetetlennek tartom, hogy az eredményeket pénzért tegyem elérhetővé.

Az informatikai irodalomtudomány fejlődése indokoltá tette az eredeti koncepció átgondolását. Horváth Iván professzor szövegmegmaradási törvénye alapján jelenleg fejlesztett rendszerünk képes mind on-line, mind off-line módban működni. Alapja egy a Firefox böngészőhöz írt kiterjesztés-modul – amelynek még folyik a fejlesztése –, s amely a következő fel-

¹ Tulajdonképpen ugyanez a véleményem a köz- és felsőoktatás hasonló szoftverekkel való ellátásáról is.

adatokat látja el: 1. on-line módban csatlakozik a tartalomszolgáltató szerverhez, s onnan vagy új, xml-ben kódolt szövegeket, vagy a már korábban letöltött szövegek újabb verzióit tölti le. 2. a tei-szabvány szerint kódolt xml-eket az irodalomtudós számára „értelmesen” megjeleníti, ami a következőket jelenti: a szövegátíró által feltárt és rögzített szövegstruktúra alapján képes azokat az egyes struktúra-szintek mentén szétnyitni, összecsukni; képes a rögzített szövegváltozatok alapján az egyes szöveghelyekről párhuzamos nézetet generálni; képes a különböző jegyzettípusok értelmes megjelenítésére stb. A fejlesztés alatt álló modul első verziója kész, jelenleg tesztelés alatt áll. A fejlesztés az egész világon egyedülálló, éppen ezért a modul kezelőfelülete angolul és magyarul is elérhető lesz.

Eredetileg nem vállalt feladatként elkészítettem egy, az Unicode ajánlásainak megfelelő betűtípust, amely alkalmas a régi magyar karakterek, betűformák átírására. A fontot – nyílt forrásként – a projekt honlapján elérhetővé tettem.

Eltérések

A teljes kritikai apparátus a főművekhez még nincs kész, mert a szigorúan forráshű átíráson túl megkezdtem a szövegek modernizált átírását is.

Utólag, immár több tapasztalattal rendelkező kutatóként belátom, hogy egy kicsit sokat vállaltam egyedüli résztvevőként (F kategória). Ennek köszönhető, hogy a beadott tervezethez képest vannak eltérések, de fontos megjegyezni, hogy azok nem magát a kutatás lefolyását érintik, hanem az eredmények közzétételét, hiszen 1. az elvárthoz képest jóval több eddig ismeretlen Kalmár-forrás került elő, 2. azok folyamatos közlésének immár nincs akadálya, hiszen a szoftver-rendszer s a leíró nyelvi szabvány már rendelkezésre áll: a szövegek feltöltése folyamatos a megadott oldalra. Rövidesen lezárom a Régi Magyar Költők Tára, 18. századi sorozata számára szerkesztett Kalmár György Összes versei című kötet szerkesztését, amely – bár nem szerepelt a vállalásaim között – az OTKA-támogatás nélkül nem jött volna létre. A honlapra még fel nem került versek annak megjelenésével egyidejűleg lesznek elérhetőek.

S végül egy sajnálatos hiányról: Tudomásom szerint az egyik Kalmár-műnek, a Zsidókhöz írt levél héber fordításának egyetlen példánya maradt fenn a Francia Nemzeti Könyvtárban.

Mint kiderült, ez a példány 1942-ben eltűnt.

Az előkészítés során előre nem látott, s így a pályázati anyagomban nem definiált problémákat is meg kellett oldani, s ezek nem voltak szűkebb értelemben véve szakmaiak (pl. egy a korabeli szövegek forráshű közlését lehetővé tevő betűtípus *megalkotása*), viszont hozzájárulnak további szövegek internetes publikálásához.